

CAMİLER

CAMİ KAVRAMI, İSLAMIN SANAT VE ESTETİĞE YAKLAŞIMI

MİMAR MEHMET OSMANLIOĞLU

MİLA MİMARLIK

CAMİ KAVRAMI VE İSLAMIN SANAT VE ESTETİĞE YAKLAŞIMI

Cami; toplayıcı, toplayan, kaplayan, müslümanların ibadet gayesiyle toplandıkları yer, ibadet mekanıdır."Câmi" terimi "(cemaatleri) bir araya getiren mescid" anlamındaki "el-mescidü'l-câmi"den kısaltılarak sonradan kullanılmaya başlanmıştır Kur'an'da, hadislerde ve ilk tarihî kaynaklarda "câmi" yerine "mescid" kelimesi geçmektedir "Mescid", "secde edilen yer" anlamında bir mekân ismidir Namazın başka rükünleri de olmasına rağmen ibadet edilen yer, önemine binaen secdeye izafe edilmiştir İnsanın daha ilk yaratılışında şahit olduğu secde (el-Bakara, 2/34) hürmet ve tazimin en güzel ifadesidir Hz. Peygamber (s.a.s) onu, kulun Allah'a en yakın anı olarak vasıflandırmıştır. (Nesâî, Tatbik, 78) İçinde Allah'a ibadet edilen her yere mescid denilmiştir. Kur'an bu geniş anlamıyla mescidi geçmiş dinlerin mabedleri ile beraber zikreder. (el-Hac,22/41)

Batı dillerinde kullanılmakta olan "mosquee" ve benzeri terimler "mescid"in değişik telaffuzundan doğmuştur. Osmanlılar da sultanlar tarafından yaptırılan câmilere "selâtin câmi", vezirler ve rical tarafından yaptırılanlara, yaptırının adına izafeten "... câmi" küçük olanlara da "mescid" demişlerdir.(nebi Bozkurt) .Üstü açık yerlere namazgah denilmiştir. Câmi aynı zamanda "İstedliğini istediği zaman istediği yerde toplayan" anlamına gelen Allah'ın 99 esma-ül hüsnâ'sından biridir. Yaygın kabul görmeyen bir yaklaşıma göre cami kavramının dört büyük meleğin isminin baş harflerinden (Cebrail, Azrail, Mikail ve İsrail(a.s.) oluştuğu şeklinde iddia edenler de vardır.

Hilmi Yavuz bir yazısında "Yahya Kemal, Sermet Sami Uysal'la Sohbetler'inden birinde, Mehmet Akif ile kendisi arasındaki farkı şöyle dilegetirir: 'Akif, İslam ahlak ve akaidinin şairidir; ben İslam'ın şiirinin şairiyim'. Onun, 'ben İslam şiirinin şairiyim', sözünü, onun İslam medeniyetinin şairi olduğu biçiminde de okuyabiliriz. Eğer bu doğruysa, Mehmet Akif'le Yahya Kemal arasındaki ayırt edici çizgiyi, örneğin, 'Cami' kavramından yola çıkarak çizebiliriz, -şöyle: İslam akaidinin şairi olarak Akif' için 'cami', Müslümanların Allah'ın önünde topluca ya da tek tek, secdeye gelip ibadet ettikleri mekan'dır; Yahya Kemal için ise, tıpkı İtri'nin Naat'ı, Karahisari'nin bir hattı gibi, İslam Medeniyetinin estetik ifadesi..." belirtmektedir.

Bilge Mimar Turgut Cansever Türkiye'de cami mimarisi ile ilgili olarak şunları söylüyor:" Hz. Peygamber "İnsanların en iyisi âlimin iyisi, insanların en kötüsü âlimin kötüsüdür." buyuruyor. Bütün yetki, o alanı en iyi bilen insana verilmiş. Biz Türkiye'de böyle bir girişimden söz edebilir miyiz? Yani şu kişi bu işi en iyi biliyor diyebilir miyiz? Tabii bu da bir ilk meseledir. Bütün İslâm dünyasında bundan bir asır evvel hâlâ dünya şaheserleri üretenler vardı. Bugün İslâm dünyasında doğru dürüst bir şey yapılamıyor. Evvela iyi ve kötünün ne olduğu bilinmiyor, tabii bir yığın pespayelikler görülüyor, bunları aşmak için vasat iyilerin örnek teşkil etmesi yeterli değildir. Mutlaka süratle en iyinin etkinliğini sağlamak gerekiyor. Dolayısıyla da biz mimarlar olarak, bu defa o en iyinin ne olduğunu tarif etmek mecburiyetindeyiz. Ve buna giderken de peşin hükümlerimizden vazgeçmeye de hazır olmalıyız, her türlü egodan sıyrılarak, hakikate dosdoğru bakarak çözüme doğru ilerlemeliyiz. Bunun çok zor olduğu da ortada. Tabii biz dini, ibadetten ibaret saydık. Evet din, "Amel bilgisidir buyruluyor, yani işlerimizi nasıl yapacağımızın bilgisi. Biz Türkiye'de iyiyi seçmek için bir araya gelip, gerçekten hangisi iyidir? Bugün gerçekten şehirlerimizin, konut stokumuzun ve camilerimizin perişanlığı bir vakia. Bunu nasıl aşabileceğimizi hep beraber düşünmemiz, iyi örneklerin ortaya konulmasına tavassut etmemiz ve ortaya konulacak iyi örneklerin de hayata geçmesini, tanıtılmasını, değişime katkıda bulunacak şekilde halka takdim edilmesini bir program haline getirmemiz icap edecek. "

Günümüz camilerinin estetik ve sanattan yoksun ve nispetleri bozulmuş şekilde 16.yy formlarını başarısız tekrarlar yapmalarını nasıl izah edebiliriz.. Camilere tip proje önerenlerden, ayakkabıyla girilip sıralara oturmalara kadar ne ölçüde temelsiz ve mimarlık, sanat ve kültürel değerlere uzak görüş sergilenmekte olduğu yaygın olarak bilinmektedir. Osmanlı Döneminin hiç şüphesiz en büyük mimarbaşı olan Mimar Sinan dahi kendi eserlerini bir daha tekrar etmemiş, her seferinde daha iyisini aramıştır. Camiyi kiliseye benzetmek isteyen kafalarda ayakkabıyla girmeyi ve sıralarda oturmayı önerecek cüreti göstermişlerdir. Allahın insanı halifesi olarak yarattığı ve ona dünyayı güzelleştirme, yaşanılır kılma ve hüsnü muhafaza görevi verdiğinin ihmali mi bizim muhayyilemizi böylesine daralttı. Öyleki İslam'ın bir Medeniyet olduğu olgusunun gözardı edilip geriye itilip, buna karşılık, onun sadece akaiden ibaret bir nasslar manzumesi olduğu görüşü İslamcı çevrelerin yeni paradigması haline geldi.

HAKİM İDEOLOJİNİN CAMİ YASAĞINA KARŞI HALKIN TEPKİSİ

Camiler, mimarlık eserlerinin en plastik, en zarif, en estetik unsurlarının ifade edilebileceği öncü, yönlendirici ve taşıyıcı yanlarını ifade ederler. Bu kavramsal tanımlama mühendislikte örneklemeye çalışılırsa; bir ülkede “havacılık ve uzay mühendisliği”nin gelişmesi o ülkenin ileri teknolojiyi topyekun üretmesine öncülük etmesi açısından nasıl etkiliyorsa cami mimarisi de genel mimarlık faaliyetlerini o ölçüde etkiler..

20.yüzyılda yapılan ve halen devam eden cami projelerinde genelde iki eğilim görülüyor. Ya din ve cami gibi arkaik(güzel sanatlarda klasik çağ öncesinden kalan) ve içselleştirilmiş anlamlar katmanı taşıyan ve bunu belirgin imgelerle (kubbe, minare gibi) gösteren bir alanda çeşitli metaforlar kullanan, mevcut imgeleri yeniden ve çağdaş biçimlerde tekrarlayan ve sonuçta abartılı biçimlere ulaşan ya da konuyu ve dolayısıyla biçimleri azaltarak, arındırarak, saflaştırarak ibadet etme eyleminin özüne inmeye çalışan ve bunu minimalist bir dille ifade etme yolunu seçen yaklaşımlar görülmektedir. Ancak her iki yaklaşımın da ıskaladığı bir tutum var; bugün Türkiye’de şu ya da bu biçimlerin ötesinde caminin toplumsal, politik ve estetik yönleriyle mimarlık hafızamızda yer alan geçmişimizle, gündelik gerçeğin hesaplaşması pek yapılamamaktadır.

Hakkı Yırtıcı bu konudaki yazısında yapmış olduğu değerlendirmede ;” Mimar Sinan ve geleneksel cami mimarisinin bugün Türkiye’de mimarlığın gelişmesinde engel gibi görülen tabuların en büyüklerinden birisi olduğuna dair görüşler sıkça yer almaya başlamıştır. Uğur Tanyeli’nin (2007) Garanti Galeri’den çıkan “Mimarlığın Aktörleri: Türkiye 1900–2000” kitabında belirttiği gibi Osmanlı cami geleneği ve onun tek temsilcisi olarak gösterilen Mimar Sinan etrafında oluşturulan hâle bugün cami meselesinin gerçekçi bir şekilde ele alınmasını engellemektedir. Uğur Tanyeli ”Mimar Sinan’a bu kadar yüce bir durum atfettikçe onun altında eziliyor ve bir şey yapamaz duruma geliyoruz. Onunla asla kazanamayacağınız bir yarışın içindediniz demektir bu. Bu yarış kazanılabilir mi? Bütün doğruları temsil eden ebedi doğru karşısında sefil, trajik figüranlar durumuna düşüyoruz hep” demişti. Camilerle ilgili proje yarışmalarında “Büyük Usta Mimar Sinan’ın Anısına” gibi ibarelerle tanımlamalar daha en baştan yarışmacıları mitleştirilmiş ve dokunulmaz kılınmış bir isim ile karşı karşıya getiriyor. Bu durumsa, tüm bu külliyatla baş etmek adına abartılı davranmak ya da tevazu ile az yapmak gibi ilk bakışta iki karşıt durum gibi görünseler de aslında çok benzer bir davranış modelini doğuruyor.”

Osmanlı Mimarisi(dolayısıyla cami mimarisi), Selçuklu mimarisinin geliştirilerek ve Bizans ve diğer çevre unsurları da mezceden bir geleneğin ürünüdür. Yüzyıllar boyunca yavaş yavaş, damıtılarak tekamül etmiştir. Bu şekliyle toplumla tevhid edilmiştir. Dil gibi topluma içkindir; onun ayrılmaz bir parçasıdır; Modern dünyada böylesine tevhidi yaklaşımın/bir dil birliğinin olmadığı ortadadır. Elimizde referans alabileceğimiz ve tevarüs eden sabit bir gerçeklikten çok , üretilen, tüketilen ve bir süre sonra yerini başka sanal gerçeklere bırakan nitelikte bir yaklaşım biçimi mevcuttur. Hal böyle olunca ya referansını bu değişken gerçeklikten olan bireysel dilin teşkili gerekir ya da cismi olan ama koşulları artık olmayan bir gerçekliğe referans verdiğinizde tekrar ve ucuz bir taklit olma durumunda kalınmaktadır. Tevhide aykırı temellenen bu şekli ile denenen bütün çabaların bizi mutlak gerçekliğe ve geçmişimizin toplum nezdinde genel kabul görmüş tevhidi diline ulaştırması mümkün değildir.

Yakın tarihimizde 20.yüzyıl başlarında bir kırılma yaşayan toplumumuzda bu sorunun nasıl bir ideolojik yaklaşımlardan kaynaklandığını anlamaya çalışılmalıdır. Cumhuriyet’in ilan bir devrimdi ve asırlardır yerleşik olan ve son dönemde pörsümüş olan dünya çapındaki medeniyetimizle, irfanımızla bir hesaplaşma ve batıya öykünme üzerine bina edilmekteydi. Bir günde insanlardan yüzyıllardır bildikleri yaşam pratiklerinin, düşünme şekilleri, değerler manzumesi ve hatta okuma-yazma aracı olan harfleri bırakmaları istendi. Bu dönüşüm 1920’lerin dünya siyasi konjonktüründe emperyalizmin hedeflediği doğal bir süreçti. Bütün dünya uluslararası güçler eliyle 19. yüzyıldan itibaren başlayan uluslaşma sürecine itilmiş, Türkiye Cumhuriyeti de modern batı dünyadınaki yerini almak üzere uygun adımları atmaya başlamıştı. Ardarda yapılan inkılaplarla toplumda radikal değişiklikler yapılmaya çalışıldı. Böylelikle Cumhuriyet elitleri Türkiye’yi Türklük(!) ve laiklik kavramları temelinde yeniden şekillendirdiler. Ama burada değişmeyen temel bir tavır son dönem Osmanlı elitlerinin yerini Cumhuriyet elitleri aldı; Anadolu yani taşra yine dışarıda bırakıldığı gerçeğidir.

Yeni dönemde genç cumhuriyetin “cami mimarisi ve yapımı” gibi bir sorunu yoktu. Bunun iki sebebi ileri sürülmekteydi. Birincisi savaş sonrası küçülen ve nüfusu azalan ülkede yeni camilere ihtiyaç yoktu.. İkincisi hakim ideoloji cami yapımını laikliğe karşı bir tavır olarak telakki ediyor ve buna karşı direnç göstererek laiklik kalesini

koruma iddiasındaydı. Buna karşılık köyden kente göç sürecinde özellikle büyükşehir periferilerinde oluşan yeni yerleşmelerde halkın talepleri yeni cami yapımını zorunlu kılmaktaydı. İktidarın yaptırmama yönündeki iradesine karşılık halk kamuya ait arazileri çevirerek geçici mescitler yapmaya başlamış ve ardından da bu geçici yapılar yıkılarak proje ve ruhsatı olmayan camiler inşaa etmeye başlamıştı. Hakim ideoloji cami yaptırmamayı laikliğin bir kazanımı olarak değerlendirirken, halk ta derme çatma da olsa cami yapmayı dinin başarısı olarak değerlendiriyor ve kaleyi fethetmenin(!) mutluluğunu yaşıyordu. Yerel yönetimler 1990'lı yıllara kadar imar planlarında cami alanı ayırmayı bile düşünemiyorlardı. Ancak 1990 sonrası yerel yönetimlerdeki iktidar değişikliği ile camiler de imar planında esaslı bir şekilde yer almaya başladı. 2010 yılından sonra bile hala kamu projelerinin büyük çoğunluğunda mescit yerinin ayrılmaması veya yeterli büyüklükte olmaması aynı tavrın bir devamı gibiydi..

Burada Uğur Tanyeli;"Bu noktada bir parantez açmak gerekiyor. Birinci kuşak olarak adlandırılabilir Avrupa merkezli modernleşme süreci ile ikinci kuşak modernleşme olarak adlandırılabilir Türkiye modernleşmesi arasındaki en temel fark şuydu: Batıda modernleşme süreci belirli bir sermaye birikiminin ardından, feodal yapıların çözülmesiyle ortaya çıkan toplumsal ve ekonomik taleplerin baskısıyla oluşmuş ve motivasyonunu tabandan alan bir süreçtir. Türkiye modernleşmesi ise İttihat ve Terakki'den beri Batı'ya dahil olmaya çalışan bir devlet elitinin projesidir ve burada toplumsal bir talep değil ideolojik bir tercih vardır. Mimarlar, Osmanlıdan beri hep bu elit geleneğin bir parçası olmuşlardır. Osmanlıda mimar devletin halk üzerinde tahakküm kurmasındaki önemli aktörlerden biri idi. Modern Türkiye Cumhuriyet'inin ilanından sonra bir anda "eski olan" kötü ve köhne olarak nitelenirken "yeni olan" mutlak doğru olarak kabul edildi. Mimarlar da bu sefer yeni oluşan elit grubun ideolojisini görünür kılmak gibi bir görev edindiler. Dönemin Arkitekt ve diğer ev dergilerine bakıldığında modern konutun ve içindeki yaşamın nasıl övüldüğünü görmek mümkündür. Her planda bir köşeye piyano kondu, verilecek partiler için geniş teraslar konutun bir parçası haline geldi. Ancak henüz ortada bu modern yaşamı doğuracak bir toplumsal talep, sermaye birikimi ve endüstrileşme yoktu. Bunun için 50'li yılları beklemek gerekecekti." şeklinde görüşlerini dile getirmektedir.

50'li yıllar kendi sermaye birikimini oluşturan taşranın taleplerini yüksek sesle telaffuz etmeye başladığı ilk yıllardır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin son 50 yıllık siyasi tarihi mevcut ideolojiye göre çok daha muhafazakar ama bir o kadar da pragmatik olan taşra ile devlet elitleri arasındaki mücadelenin tarihidir. Ancak taşranın muhafazakar görünümü talepleri basit bir geri dönüş talebi değildir. Tam tersine modern ve kapitalist dünyanın zenginliklerinden pay alma hatta yön verme talebidir. Ve bu talep beraberinde kendi dünya anlayışını, modasını, kültürünü ve mekansal kurgularını getirmiştir. Ancak mimarlık bu yeni dünyanın bir parçası olamamış; kendi elit geleneğinin düşünce yapısı ve araçları tabandan gelen talebi anlamakta yetersiz kalmıştır. Durum böyle olunca da boş bırakılan alan anlık, basit, gelişi güzel reflekslerle doldurulmaya başlanmıştır.

Bu yüzden bugün el yordamı ile günlük ihtiyaçlara cevap vermek için yapılan her cami bir garabet olarak niteleniyor, lanetleniyor. Evet belki gerçekten öyledirler ama bir yandan da çok basit, gündelik pratiklerle üretilmektedirler. Buna sırt çevrilemez, görmezden gelinemez. Hemen birkaç basit gerçek sıralayalım: Kapitalist ekonomi içinde arsa bir metadır ve özellikle kent içindeki ekonomik değeri sadece bir camiye ayrılmayacak kadar büyüktür. Dokunulmaz cami geleneği ve programı çok kolayca ve pragmatik bir tavırla zemin katındaki bir çarşı ya da marketle birleşebilir. Ya da caminin toplum nezdinde bir tabu olması durumu kolayca kentin çeperlerinde imar izni olmadan oluşan ve sürekli yerlerinden edilme korkusu yaşayanların hemen bir cami inşa ederek meşruluklarının olmasa bile en azından dokunulmazlıklarının aracı olabilir. Bu örneklerle merkezi yönetimin dışladığı bir eğitim modeline camilerin ev sahipliği yapması ya da cami yaptırma vakıf ve derneklerinin bir bağış ekonomisinin parçası haline gelmesi kolayca eklenebilir. Kısaca söylemek gerekirse Türkiye'de mimarlık kendi tarihinden gelen konvansiyonlar nedeni ile dönüşmezken, cami mimarisi çok pragmatik temeller üzerinde değişmiş ve içinde mimarlığın ol(a)madığı bir şekle bürünmüştür. Sürekli mimarlığın Türkiye'de bir meşruluk sorunu olduğundan bahsediyor, pek çok kentsel kararda mimara bir aktör olarak yeterince önem verilmediğine değiniyoruz. Bunu da düşünmeden, anlamadan daha çok veryansın ederek yapıyoruz. Sanırım cami konusunda (ve aslında her alanda) mimarlık toplumsal ve gündelik olana elit ve uzak bakışını bırakmadıkça bu konuda atılan her adım biçimlerin ve sığ tartışmaların dışına çıkamayacak. "

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

21. yüzyıl cami mimarisini çağdaş malzeme ve teknoloji ile oluşturma arayışının sonucu olan mimarinin her örnekte farklı olması tasarımı yapan mimarlardan çok, yerleşik kalıpları kırmanın zorluğunda aranmalıdır. Yerleşik düşünce kalıpları içerisinde hareket eden bir cemaatin baskısı ve sınırlandırmaları çoğu zaman tasarımcının üzerinde olduğu ve koşulların zorlandığı, kemikleşmiş kalıpların kırıldığı bazı örneklerde, kimi zaman geleneksel çini ve tezyinat kullanımı gibi tasarımın felsefesine uymayan uygulamalar görülmekte, kimi zaman da, mimar yapıyı teslim ettikten sonra benzer unsurlar mimariye kullanıcılar eliyle eklenmektedir.

20. yüzyılın son çeyreğinde, büyük kentlerimizin yaşanır olmaktan çıkaran çarpık imar faaliyetlerine ve onun parçasını oluşturan niteliksiz mimariye karşı bir tepki doğmuş ve bir avuç aydından, sokaktaki insana kadar bu tepkinin yaygınlaşması ise ancak 90'lı yıllarda gerçekleşmiş, çevremizi saran binlerce caminin niteliği ya da niteliksizliği bu dönemde konuşulmaya başlanmıştır. 1990'lı yıllar, cami tasarımında özgün arayışların yeniden canlandığı dönemdir. Günümüzde yapılması gereken, özgün çağdaş cami örneklerinin mimarlar ve geniş halk kitlelerince incelenip, tartışılması ve bu alandaki yeni yorum ve arayışların teşvik edilmesidir. Mimarlık hayatın yaşanmakta olduğu her yerde insanlığa yön vermekte ve hayatın şekillenmesini sağlamaktadır. Özgün mimari velud cemiyetlerden neşet eder. Bir cemiyet kendi durumunu ıslah etmedikçe onların hayatına etki eden hiçbir şey iyileştirilemeyecektir.

